

Unitat 2: Iniciació a la història del disseny modern: El disseny a Catalunya

El disseny a Catalunya sempre ha estat una eina de comunicació i relació amb l'entorn important, sobretot des del moment que comença la industrialització del país.

Al voltant dels canvis provocats per la industrialització s'esdevé un renaixement de la consciència nacional. Les exposicions universals, els grans dissenyadors, les institucions que s'han creat al seu voltant.

Veurem com es lliga amb el món en les successives etapes i com subsisteix, en els períodes més foscos, amb una gran creativitat.

Observarem l'evolució des dels seus inicis el segle XIX, passant per la Guerra civil, amb la convulsió que la guerra provoca i la posterior recuperació. Arribarem a les acaballes del segle XX, passant per la transició als Jocs Olímpics i la posterior etapa Postolímpica.

Segle XIX

Els inicis

Catalunya pot ser considerada com a precursora del disseny a la península en paral·lel al seu paper com a capdavantera de la Revolució Industrial en aquest territori.

Amb anterioritat a la revolució industrial, durant el segle XVIII, es poden situar les primeres activitats relacionades amb el disseny. Durant aquest segle, la Junta de Comerç de Barcelona va crear l'Escola de Nobles Arts, destinada a la formació de "dissenyadors". Aquesta escola va constituir el nucli de la futura Llotja, on es va iniciar el desenvolupament de l'art del segle XIX i del primer terç del segle XX.

La situació política del Principat durant l'època impedit l'aparició d'impulsors de la reflexió a l'entorn del disseny del producte com havia estat Henry Cole a l'Anglaterra victoriana.

Per altra banda, les idees de William Morris i el grup Arts and Crafts no van ser conegudes fins a finals de segle a través d'Alexandre de Riquer.

Els models que es proposaven des de la indústria eren, generalment, d'un ornamentalisme eclèctic sense cap referència cultural sòlida. S'utilitzaven, sense gaire esperit crític, catàlegs com l'"Album enciclopèdico-pintoresco de los industriales" de Lluís Rigalt (1857) en el qual es donen una infinitat de motius que incorporen elements de tots els estils del passat, sense cap criteri. Aquest llibret proposava mostres tipus per a la indústria de la manyeria i de la fundició, la fusteria, la talla i l'ebenisteria, la joieria i l'argenteria, l'ornamentació i la decoració en general.

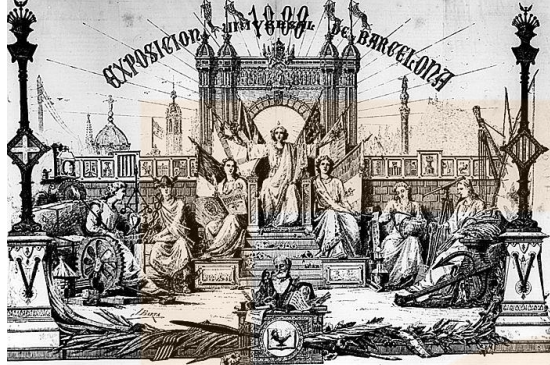
És una època en què trobem a faltar programes d'ensenyament i artistes arriscats i capaços de proposar, des del vessant de la cultura, en el món industrialitzat, a l'estil de William Morris.

El punt d'inflexió cal situar-lo en l'Exposició Universal de Barcelona de 1888.

L'Exposició universal de Barcelona de 1888

En el context de revolució industrial iniciada al segle XIX, Barcelona viu una forta transformació de les seves estructures urbanístiques. Entre 1835 i els anys seixanta, es creen noves vies de circulació: l'eix viari Ferran-Jaume I-Princesa, l'avinguda de la Catedral i la Via Laietana. Cinc anys més tard i arran de l'aparició del gas, l'Ajuntament convoca diversos concursos per a l'enllumenat de la ciutat. A més, es duu a terme la urbanització del Passeig de Gràcia. El 1854 s'enderroquen les muralles; sis anys després s'aprova el Pla de l'Eixample i el 1868 s'enderroca la Ciutadella.

Però la gran transformació, quan parlem de disseny, arriba amb l'Exposició Universal de Barcelona del 1888, en la qual la ciutat recupera una part d'aquesta Ciutadella, l'enorme caserna militar que ha vigilat la ciutat rebel des del final de la Guerra de Successió, a la primera meitat del segle XVIII.

Cartell exposició universal
1888

Les exposicions universals són un aparador de les grans ciutats en què es donen a conèixer elles mateixes al món i mostren les novetats que la societat industrial i la tècnica produeixen. Resulten ser focus impulsors del disseny a la vegada que transformadors de l'urbanisme.

Per acollir l'Exposició, s'urbanitzen els terrenys ocupats per l'antiga Ciutadella i es duen a terme millores urbanístiques que impulsaran el creixement econòmic barceloní. Gràcies a això, Barcelona es converteix en una ciutat oberta i cosmopolita, en un centre de confluència de corrents culturals europeus, més oberta al nord que al sud i que, als ulls de l'estranger, es manifesta com una població autènticament moderna.

Dins la mostra que es presenta a l'Exposició, si bé dominen els productes produïts a partir dels criteris de l'Arts & Crafts anglès, també és cert que comença a manifestar-se un nou vessant del disseny que marca la identitat dels nostres productes i que coneixerem amb el nom de Modernisme.

Principi segle XX

El Modernisme

El Modernisme es va introduir a Catalunya de la mà d'arquitectes i artesans, vinculats al sector de la construcció, del mobiliari i de les arts decoratives.

Va ser un estil essencialment urbà, i això explica la seva concentració a Barcelona, ciutat que, al final del segle XIX, estava experimentant l'expansió urbana més gran de la seva història.

Estem en una època en què l'amor per l'obra d'art total i pel projecte acabat fins

a l'últim detall determinen que els propis arquitectes s'encarreguin de dissenyar l'obra en la seva totalitat. Així ho van fer les personalitats del Modernisme com Lluís Domènech i Montaner, Antoni Maria de Gallissà, Josep Puig i Cadafalch i Antoni Gaudí i Cornet. Utilitzen els materials en estat natural i busquen sistemàticament la col·laboració amb els artesans.

Casa Amatller, Josep Puig i Cadafalch

Casa Batlló, Antoni Gaudí

Gaudí és un dels màxims exponents del període, i considerat un geni creador. A més dels seus edificis, els seus dissenys de mobiliari, bancs, cadires i panys per a portes són considerats una aportació genial a la cultura del disseny contemporani. Gaudí tractà els materials com la fusta, el ferro, els metalls o els materials ceràmics amb gran ductilitat, atorgant-los unes extraordinàries connotacions orgàniques no exemptes de característiques funcionals i econòmiques.

Forjat, Antoni Gaudí

Arribà a treballar lligat a la producció industrial com és el cas de les peces de panot hexagonals del paviment del Passeig de Gràcia, produïdes per l'empresa Escofet.

Panot, *Antoni Gaudí*

En altres terrenys van destacar:

Gaspar Homar, autor de peces de mobiliari i llums; Alexandre de Riquer, el més connectat amb el grup de l'Arts & Crafts i autor d'abundant obra gràfica, contribuint a la difusió del Modernisme a nivell popular.

És en l'incipient món de la publicació on es comença a donar de manera més assídua la col·laboració entre empresaris i artistes. Un dels exemples més notables el representa el pintor Ramon Casas amb els seus cartells.

A la vegada que es produeix el modernisme a Catalunya, es produeix a gran part d'Europa i certs punts del continent americà. Els moviments paral·lels més significatius foren: Arts & Crafts al Regne Unit, Liberty a Itàlia, Jugendstil a Alemanya, Art Nouveau a Bèlgica (Victor Horta) i França (Hector Guimard), Sezession (Otto Wagner) a Àustria...etc.

En paral·lel al Modernisme, el Noucentisme representa una idea de modernització intel·lectual en la societat catalana. Aquest moviment, amb els seus representants, va conduir a l'aparició d'institucions com l'escola Massana o el Foment de les Arts Decoratives (FAD) el 1903.

El naixement del FAD

El 1903 es produeix a Barcelona un fet d'especial rellevància per a la història del disseny català: el 15 de març es crea el Foment de les Arts Decoratives (FAD), que, amb el temps, es convertirà en una de les institucions més actives i implicades en la promoció i el desenvolupament de les arts.

El FAD, que continua sent avui dia la institució més emblemàtica en el món del disseny a Catalunya, neix com a associació protectora i instructiva de l'art decoratiu. Els principis que van animar la fundació van ser els mateixos que els del moviment britànic Arts & Crafts i els de la Werkbund a Alemanya –una institució constituïda per artesans, artistes, arquitectes i industrials–: convertir les

arts industrials no només en una eina econòmica, sinó també cultural.

Així doncs, el FAD s'encarregarà de protegir i de divulgar els denominats "oficis artístics" i ho farà mitjançant l'organització de cursos –els destinataris dels quals són els artesans i els artistes–, d'exposicions i de concursos, que tenen com a objectiu donar a conèixer l'obra dels millors professionals i, alhora, estimular la qualitat dels productes fabricats. A l'emparedat del FAD el disseny català obtindrà projecció internacional, amb la presència d'aquesta entitat al Saló de les Arts Decoratives celebrat a París de 1925, un esdeveniment que va marcar una fita en la història del disseny europeu.

A aquesta exposició de 1925 els nostres artistes es presenten amb una manifestació pública d'Art Déco, un estil molt decoratiu i efímer a casa nostra com a moviment artístic-intel·lectual. El resultat de la participació supera totes les expectatives possibles, ja que els expositors espanyols –amb un protagonisme especial dels catalans– obtenen un 50% de premis més que els francesos. L'èxit obtingut reflecteix una època que per a Catalunya va ser especialment propícia des del punt de vista econòmic i cultural.

Així, els dibuixos, els gravats al boix, la tipografia, els llibres..., les arts plàstiques en general, reuneixen esforços amb arquitectes, pintors, escultors, vidriers, jardiniers, fabricants de mobles..., i creen unes característiques pròpies que donen a les obres un aspecte de catalanitat. Malgrat la dictadura de Primo de Rivera, Barcelona es mostra oberta a les noves idees artístiques i culturals que arriben de Gran Bretanya, de França, d'Alemanya, d'Àustria i d'Escandinàvia. La Galeria Dalmau, per exemple, acull mostres de l'art més avançat d'Europa. Barcelona s'ha convertit en lloc de pas o de residència d'alguns dels artistes d'avantguarda més destacats (Picabia, els Delaunay, etc.).

En aquest clima, i tornant a l'Exposició d'Arts Decoratives de 1925, és lògic que sorgeixin bones propostes en el terreny d'una disciplina com el disseny.

Quatre anys més tard, el 1929, Barcelona va acollir l'Exposició Internacional, un esdeveniment que va servir d'aparador per a les idees i realitzacions del Moviment Modern a través de les propostes d'una sèrie d'arquitectes de primera línia com Mies van der Rohe, l'autor del Pavelló d'Alemanya. És una obra clau per entendre l'arquitectura del segle XX; i en el seu moment va tenir una influència notable en els arquitectes, els artistes i els "dissenyadors" barcelonins més innovadors. Entre aquests podem mencionar, per exemple, un jove grafista anomenat Ricard Giralt-Miracle.

EL GATCPAC

A Catalunya qualla el que a Europa ha sorgit amb força durant aquest primer quart de segle: el Moviment Modern, de connotacions més racionalistes i menys decoratives. Tingué a casa nostra la seva cara visible amb el grup del GATCPAC creat l'any 1930 i lligat al període de la segona república i l'autogovern de Catalunya. El van fundar un grup d'arquitectes, entre els quals hi havia Josep Lluís Sert i Josep Torres Clavé. Des de la revista AC van defensar la racionalització, el funcionalisme, la normalització i la producció en sèrie.

Els dissenys del grup es van centrar en el mobiliari. El grau de modernitat i innovació van quedar palesos al Pavelló de la República de l'Exposició Universal de París de l'any 1937, on l'arquitectura, el disseny i les arts conviuen i assolien un destacat nivell global.

Maqueta Pavelló de la República
Exposició Internacional París 1937,
Josep Lluís Sert

Segona meitat

La Guerra Civil, el cartell

L'esclat de la Guerra Civil, l'any 1936, va estroncar la presència del disseny català en l'àmbit internacional i va suposar una aturada del disseny industrial, però no pas del disseny gràfic.

Sovint, s'ha dit que l'espanyol va ser un conflicte de paper perquè van sorgir centenars de publicacions de tot tipus: des de diaris murals, publicacions polítiques i cartells fins a sofisticades revistes ben editades.

En aquest context, Barcelona esdevé el focus principal d'una activitat propagandística en què el cartell adquireix un paper protagonista. De fet, és a Barcelona on es crea el primer cartell de la Guerra Civil. Obra de Carles Fontseré, està realitzat pel Sindicat de Dibuixants just el dia després del cop d'Estat franquista del 18 de juliol i respon al desig dels grafistes de comprometre's amb la causa republicana, lluitant amb una arma que dominen: el disseny.

Cartells, Carles Fontserè

El disseny durant la dictadura

La Guerra Espanyola del període 1936-1939 i el posterior intent de genocidi cultural franquista envers Catalunya van estroncar la presència del disseny català en l'àmbit internacional. Fins a final dels anys 50 el disseny català no va tornar a adquirir projecció internacional, si més no en els esdeveniments relacionats amb el disseny.

L'activitat d'alguns arquitectes del GATCPAC prosseguí a l'estranger durant els anys de la postguerra. Josep Lluís Sert realitzà una brillant carrera als Estats Units com a professional i com a docent. Antoni Bonet desenvolupà una prolífica carrera a l'Argentina. Un dels seus dissenys més cèlebres és la cadira BFK, realitzada juntament amb Juan Kurchan i Jorge Ferrari-Hardoy (grup Austral) l'any 1938.

Cadira BFK,
Antoni Bonet (grup Austral)

Casa Sert Cambridge,
Josep Lluís Sert

Durant els anys cinquanta, mentre Europa es refeia de la Segona Guerra Mundial, alguns dissenyadors de Catalunya van iniciar contactes internacionals, com André Ricard, que va conèixer Raymond Loewy, dissenyador estrella de l'styling als Estats Units.

Cendrer Copenhaguen,
André Ricard

A l'interior del país es va formar el "Grup R" amb l'objectiu de donar continuïtat històrica a l'herència del GATCPAC. Un jove Oriol Bohigas, juntament amb veterans com Josep Maria Sostres, José Antonio Coderch o Antoni de Moragas i Gallissà, dugueren a terme una activa tasca de divulgació al nostre país de la modernitat que imperava a nivell internacional en el camp del disseny.

Làmpada Coderch,

José Antonio Coderch

De resultes d'aquests moviments, el 1960 es va fundar l'Agrupació de Dissenyadors Industrials del FAD (ADIFAD). El 1961 l'ADIFAD adquiria reconeixement internacional durant el II Congrés-Assemblea de l'ICSID (International Council of Societies of Industrial Design), de Venècia. El mateix any es van instituir els premis Delta de disseny industrial, amb la finalitat de reconèixer la qualitat en la producció. Aquests premis són, avui dia, un recull representatiu de l'evolució i alt nivell del nostre disseny.

La inquietud i els moviments socials de l'època, es deixaven sentir en totes les esferes de la vida, i el món del disseny, en el sentit més ampli, no fou una excepció. Al poc temps de crear-se l'ADIFAD, es crearen l'ADGFAD (Agrupació de Dissenyadors Gràfics) i l'INFAD (Agrupació d'Interioristes), a més d'associacions de fotògrafs, aparadoristes... En menys de cinc anys es van fundar les escoles de disseny Elisava i Eina, dedicades a l'ensenyament del disseny industrial, disseny gràfic i interiorisme. Un camí idèntic van seguir les escoles d'arts i oficis Massana i Llotja.

El dinamisme i la creativitat del món del disseny a Catalunya han continuat durant els últims trenta anys amb multitud de dissenyadors, empreses, centres de formació, certàmens, exposicions...

D'entre la generació de dissenyadors més veterans, que avui dia ja incorporen "clàssics" al nostre disseny, hi ha André Ricard, Miquel Milà i Rafael Marquina.

Setrill Marquina,

Rafael Marquina

Finals segle XX

La història més recent del disseny a aquest país és hereva de l'experiència acumulada i estudiada fins aquí. Alhora, les transformacions polítiques i l'arribada a la maduresa de la generació feta amb aquestes transformacions, donaran un nou impuls a l'activitat projectual.

El paper de les administracions públiques com a nou motor, nou "mecenes" serà un dels aspectes destacats a partir d'ara.

De la transició als Jocs Olímpics

A partir de l'activisme cultural i mestratge dels Ricard, Milà, Marquina... van sorgir multitud de nous dissenyadors durant els anys 70, 80 i 90, entre els quals es podria anomenar a Josep Llusà, Gabriel Ordeig, Carles Riart, Pete Sans, Òscar Tusquets i Xavier Mariscal.

Banc Catalano

Clotet i Tusquets

Penjador Ona,

Carles Riart/

Montse Padrós

Cal considerar que, un cop acabada la dictadura i iniciada la transició a mitjans dels anys setanta, les noves administracions democràtiques (la Generalitat, les Diputacions, els Ajuntaments) assumeixen el paper d'impulsors de producció cultural i de disseny.

La culminació d'aquest període es troba en els Jocs Olímpics de Barcelona de l'any 1992. És un punt en el qual el disseny català entès globalment (des de l'urbanisme i l'arquitectura fins al disseny gràfic) assoleix el zènit de la seva projecció en l'àmbit internacional.

Logo Barcelona'92,

Josep Maria Trias

Mascota Barcelona'92,

Javier Mariscal

El país, i la ciutat de Barcelona al capdavant, aconseguixen reconeixement mundial per la seva arquitectura i urbanisme; el disseny esdevé una característica principal de la seva identitat, alhora que es consolida gràcies a una sèrie de dissenyadors que s'afegeixen als Tusquets, Mariscal, etc abans esmentats. Peret, Pati Núñez, Claret Serrahima, Josep Maria Mir, Albert Isern, Pilar Villuendas i José Ramón Gómez, Gemma Bernal, Ramon Benedito, Jaume Tresserra, Ramon Isern, i un llarg etcètera de noms s'aniran sumant a mesura que ens apropem als anys noranta. Espanyols i estrangers admiraran la vitalitat del disseny català, com ho prova un bon nombre d'articles publicats per la premsa especialitzada d'altres països.

Cadira i puf Casablanca,

Jaume Tresserra

L'etapa postolímpica

anmateix, després de les Olimpíades, la crisi econòmica que s'havia gestat temps enrere a Europa arriba a Espanya i suposa una aturada molt forta: molts estudis tanquen o han de dur a terme adaptacions que suposen reduccions de plantilla dràstiques. A més, les empreses editores veuen com el seu creixement es complica i les grans companyies frenen els encàrrecs.

Després de la crisi –i fins i tot durant la crisi–, el disseny fet a Catalunya, i a Barcelona concretament, ha passat a ocupar un lloc predominant entre el que es realitza a capitals europees com Londres, Milà, París o Berlín. Després d’haver superat aquell moment difícil s’entra en una bona època pel que fa a creacions, tot i que no tant pel que fa a qüestions econòmiques, ja que hi ha una gran competència i el món empresarial encara no confia en el disseny tant com seria desitjable. Durant els anys noranta, ha aparegut una nova generació de dissenyadors amb pràctiques heterogènies i mentalitat oberta com Ana Mir, Emili Padrós, Curro Claret, Martí Guixé, Martín Ruiz de Azúa, Víctor Juan, Òscar Guayabero, Miquel Puig, Mariona García, Sergi Ibáñez, Martí Abril, David Torrents, Andreu Balius i els estudis Gráfica, Cosmic, Actar, Eumo Gràfic, Base, Vasava, Planet Base, entre d’altres. Tots ells no passen desapercebuts en l’àmbit internacional i duen a terme propostes arriscades i de gran qualitat.

Tamboret bar,
Martin Ruiz de Azua

Catifa Flying carpet,
Ana Mir/Emili Padrós

La difusió de l’obra dels dissenyadors catalans es du a terme mitjançant la projecció internacional dels Premis Delta, la realització de diverses exposicions, convocatòries com l’Any del Disseny del 2003, la creació del Barcelona Centre de Disseny (BCD), la publicació de diverses revistes (De Diseño, On, Diseño Interior, Èben...), o el sorgiment de noves associacions i nous premis.

Pel que fa al món de la producció, les empreses lligades al món del disseny capdavanter, tenen un percentatge d’exportació de productes significatiu, siguin empreses de gran tradició (com ara Escofet, Roca i Seat), de creació més recent però ja consolidades (com ara BD, Santa & Cole, Mobles 114, DAE...), o que han

decidit apostar pel disseny més recentment (com ara Fundición Benito, Artemide, Folcrà, Simon...)

I en relació amb la creativitat i la formació, cal considerar la creació de diversos centres de disseny d'automoció (Renault, Volkswagen, Seat), on treballen professionals especialitzats del país i forasters; o l'existència d'escoles centrades en la temàtica del disseny (Eina, Elisava, Esdi, Massana...) que acullen estudiants de nombrosos països, tant europeus com americans.

Per acabar, la presència del disseny català en l'àmbit internacional té dues característiques. L'una és que la seva principal aportació es centra en la inventiva, en la capacitat d'aportar i innovar. L'altra és el remarcable nivell final assolit, especialment si es compara amb entorns productius que disposen de més possibilitats tècniques i econòmiques que el nostre.

El Fòrum de les Cultures 2004 de Barcelona ha estat l'últim esdeveniment a nivell mundial celebrat a Catalunya. Sense la mateixa repercussió ciutadana que l'aconseguida pels JJOO, ha suposat la construcció de nous espais a la ciutat i que el disseny de casa nostra segueixi respirant.